CAIETE DE ARTĂ POPULARĂ

PORTUL POPULAR DIN BIHOR

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

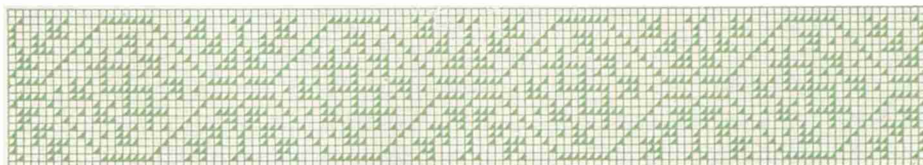
Fotografii : *N. Dunăre*

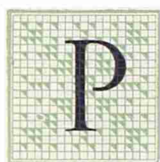
CAIETE DE ARTA POPULARĂ

NICOLAE DUNĂRE

PORTUL POPULAR DIN BIHOR

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ




e teritoriul raioanelor Lunca Vașcăului și Beiuș din regiunea Oradea, de o parte și de alta a cursului superior al Crișului Negru, între munții Bihorului și munții Codrului, se întinde partea sudică a Țării Bihariei. Din punct de vedere geografic, această zonă cercetată corespunde cu depresiunea Beiuș-Vașcău. Aproape două treimi din întinderea Bihorului este acoperită cu păduri și mai bine de un sfert cu pășuni și fînațe. În ce privește terenul cultivabil, din pricina structurii solului și a climei, cea mai mare parte nu poate fi semănat decît cu orz, secară și cînepă.

Cercetările asupra artei populare bihorene au arătat că din punct de vedere etnografic acest teritoriu se împarte în două subzone: Pietroasa-Roșia la nord-est și Vașcău-Tărcăița la sud-vest, despărțite de o oarecare întindere, în dreapta rîului, printr-o culme deluroasă, între Sîrbești și Hîrsești.

În trecutul îndepărtat această zonă a fost proprietatea feudală a episcopiei romano-catolice din Oradea care, încă din sec. al XIII-lea obținuse pentru aceste locuri dreptul de minerit. În urma înființării episcopiei romînești greco-catolice din Oradea la 1777, o parte din ținut devine domeniul acestei episcopii.

Locuitorii așezărilor din sudul Țării Bihariei sînt în mare majoritate romîni. Documentele sec. al XIII-lea cuprind informații cu privire la ocupațiile băștinașilor, iar conscripția din anul 1600 arată că

la acea dată populaţia satelor din zona muntoasă era în întregime romînească. Pentru nord-vestul ţinutului, documentele atestă aşezarea ungurilor în sec. XI-XII la Finiş, Beiuş, Soimuş, Remetea şi Tărcaia. În satul mixt romîno-maghiar Negru aflat la sud de Beiuş, ungurii s-au stabilit prin roire către sfîrşitul sec. al XIII-lea şi începutul sec. al XIV-lea. Pentru aceeaşi perioadă, în comitatul Bihorului se amintesc voievozi şi cnezi romîni, ale căror bunuri, la 1595, se găseau toate în această zonă muntoasă.

Romînii din Bihor fiind iobagi, după o reglementare din sec. al XV-lea erau obligaţi să dea: zecimea din porci, cincizecimea din oi (o oaie cu miel şi o mioară la 50 de oi), o oaie toamna pentru adăpostul turmei, un cal de fiecare familie de Anul Nou etc. Conţinutul acestor obligaţii în natură relevă însemnătatea economiei pastorale în aceste locuri. Totodată, un document din sec.al XIV-lea aminteşte de iobagi agricoli romîni („oláhos in terris"), alături de iobagii agricoli unguri. Preoţii romîni băştinaşi erau scutiţi de obligaţiile iobagiale.

Crunta exploatare feudală a atras după sine dese răscoale ale ţăranilor. Astfel, numărul cel mai mare de romîni participanţi la răscoala lui Rákoczy din 1703-1712 l-au dat cei din părţile Vaşcăului. De asemenea, un număr destul de mare au participat şi la răscoalele ulterioare din 1735, 1784-1785, precum şi la revoluţia din 1848. În afară de legăturile economice obişnuite, aceste evenimente deosebite constituiau noi prilejuri pentru ca locuitorii din Bihor să ajungă în contact tot mai strîns cu romînii şi cu locuitorii de altă naţionalitate din zonele înconjurătoare. Contactul cu naţionalităţile conlccuitoare a avut loc şi în cuprinsul Bihorului unde, ca urmare a dezvoltării mineritului, a tîrgurilor şi centrelor administrative, s-au aşezat noi grupe de populaţie maghiară din valea inferioară a Crişului Negru, precum şi germani, slovaci, ţigani etc. Conlocuirea cu aceştia s-a oglindit între altele în împrumuturi în ceea ce priveşte portul, în motive ornamentale primite prin mijlocirea populaţiei maghiare, germane şi slovace, în folosirea anumitor piese purtate mai întîi de unii din aceştia, care erau într-un proces de orăşenizare mai înaintat.

Concomitent cu diferitele etape parcurse de evoluţia social-economică a Bihorului, au suferit schimbări şi resursele de trai ale locuitorilor. Multă vreme, în plin feudalism au trăit din păstorit, creşterea vitelor, agricultură, prelucrarea lemnului şi a lutului, din vînătoare, pescuit şi albinărit. În sec. al XIII-lea se deschid minele de aur şi argint, iar în sec. al XIV-lea cele de plumb şi fier.



1. *Poartă veche (Cîmpanii de sus)*

În perioda precapitalistă, dar mai cu seamă în cursul orînduirii capitaliste se pune un accent crescînd pe ocupaţiile specializate, fapt ce caracterizează şi restul depresiunilor din jurul Munţilor Apuseni. Totodată, ca urmare a procesului de pauperizare în sînul populaţiei ţărăneşti, o bună parte din locuitorii acestor sate s-au îndeletnicit cu munci agricole sezoniere, atît în ţinuturi aflate pe teritoriul ţării noastre (Banat, Cîmpia Aradului şi a Oradiei), ca şi în estul Cîmpiei Ungariei. În afară de acestea se răspîndesc şi unele îndeletniciri ca pomăritul şi grădinăritul, în vederea comercializării, precum şi cultura cînepei.

Dintre meşteşugurile ţărăneşti, multe satisfac nevoile legate de port. Cojocăritul este practicat în şase vechi centre: Vaşcău, Beiuş, Cîmpeni, Poieni, Băiţa, Leheceni. În prima jumătate a secolului nostru s-au produs cojoace şi în Chişcău, Criştior, Căbeşti, Suşti, Rieni. Pentru confecţionarea sumanului, nelipsit din portul bihoreanului, ca şi a altor piese din pănură, s-au specializat un mare număr de croitori, cei mai mulţi din satul de sumănari Sîrbeşti. Mai trebuie amintite

şi alte meşteşuguri pentru confecţionarea pieselor de port: croitoria întîlnită aproape în fiecare sat, opincăritul, practicat în Beiuş şi Nimăieşti, şi cizmăria, care a constituit specialitatea satului Vărzarii de Jos, de unde şi vechea denumire de cizme „vărzărăneşti". De asemenea, în mai mică măsură, s-au produs cizme în Cărpinet şi Beiuş. În Vaşcău a luat fiinţă o fabrică de bocanci.

În ultimul deceniu industria minieră din raionul Lunca Vaşcăului, industria forestieră şi păstoritul cooperatist din acest raion şi din raionul Beiuş iau un mare avînt. În legătură cu portul, în oraşul Beiuş s-a ajuns la o nouă organizare a producţiei pieselor de port, sub forma unor secţii de cojocărie, croitorie, cizmărie, etc. ale cooperativei meşteşugăreşti „Muncitorul".

Pînă pe la jumătatea sec. al XIX-lea romînii din Bihor aveau acelaşi port, fără deosebiri între subzonele Vaşcău şi Beiuş. La acea epocă specificul local al acestui port se caracterizează printr-o structură foarte simplă, datorită numărului mic al pieselor componente. Deosebit de atrăgător se înfăţişa portul femeiesc. Părul era împletit şi înfăşurat pe două conciuri numite „cormi", aşezate însus de urechi, capul le era acoperit cu un ştergar alb decorat cu alesături, iar la gît se împodobeau cu şiruri de mărgele. Purtau cămaşă lungă prevăzută cu cusături pe mîneci şi cu pumnari lungi brodaţi pe muchia cutelor, zadie neagră din lînă, în faţă, croită dintr-un lat, brîu ţesut din lînă colorată. Peste cămaşă îmbrăcau un cojoc fără mîneci, puţin mai lung de talie, iar în picioare se încălţau cu obiele de lînă sau cînepă, decorate cu vîrste din urzeală şi băteală, şi cu opinci. În zile de sărbătoare adăugau ştergarul de mînă bogat împodobit cu alesături şi straiţa de lînă, iar în locul opincilor cele mai multe purtau cizme negre. Fetele mari purtau capul descoperit, iar părul făcut „chici", o chică pornită din frunte, continuată cu alta din creştet. Mai tîrziu, în preajma anului 1900, fetele mari şi nevestele tinere purtau zadie roşie în faţă şi o basma roşie prinsă în brîu, care apare şi în portul săsoaicelor şi maghiarelor. La gît se împodobeau cu un plastron de catifea neagră, decorat cu mărgele şi bani. Nevestele îşi mai puneau pe cap o scufiţă numită „ceapsă" şi basma. Într-o oarecare măsură, acest port se mai păstrează în subzona Pietroasa-Roşia.

Astăzi portul femeilor prezintă anumite schimbări. Părul este făcut conci, iar mai rar cu cormi, cu basma pe cap şi lătiţar („zgardă")



I. Zadie



2. *Cămaşă femeiască „spătoi" (Cîmpanii de sus)*

din mărgele la gît. Ele se îmbracă cu ie şi poale în locul cămăşii lungi, cu zadie în faţă. Pe deasupra îmbracă un cojoc de diferite lungimi fără mîneci, suman sau, în locul acestuia, sumăniţă ori şal de lînă. Vara, la lucru, umblă mai mult desculţe, în vreme ce iarna şi în zile de sărbătoare se încalţă cu obiele de cînepă ori lînă, sau ciorapi împletiţi şi cu opinci de gumă, ghete, bocanci, mai rar cu cizme.Fetele mari şi nevestele tinere poartă cojoace scurte şi laibăre.

Pe măsura intensificării relaţiilor de schimb capitaliste, în cadrul tîrgurilor de ţară din Beiuş, Vaşcău, Negreni, Hălmagi, Gurahonţ etc. şi prin contactul nemijlocit cu oraşele Oradea, Arad, Timişoara etc. au pătruns unele piese ca rochia (fusta din talie), bluza, flanelele, pantofii etc. Ca urmare, au apărut două forme de amestec în port şi anume: rochie şi poale pe dedesubt, din comerţ; rochie şi bluză cu croi orăşenesc, la femeile din producţie, la soţiile salariaţilor stabiliţi în sat, precum şi la unguroaicele din satele Tărcaia, Finiş, Negru etc.

În prezent se întîlnesc următoarele tipuri de port femeiesc:

a) părul cu cormi, basma, şiruri de mărgele, cămaşa lungă, zadie, brîu, suman, cojoc, ştergar de mînă, straiţă — la o parte din bătrînele din subzona Pietroasa-Roşie, ca o reminiscenţă a vechiului port în curs de dispariţie;

b) părul cu conci, lătiţar, ie, poale, păstrînd restul pieselor, la bătrînele şi o parte din nevestele din întreaga zonă, tip cu cea mai generală răspîndire;

c) acelaşi port, dar cu sumăniţă în loc de suman, la nevestele tinere din tot Bihorul;

d) rochie din talie în loc de poale, zadie din comerţ, flanelă, şal de lînă colorată în zilele lucrătoare şi sărbătorile mai puţin însemnate. Acest tip de îmbrăcăminte a fost răspîndit înainte de al doilea război mondial fiind purtat şi de nevestele tinere mai înstărite;

e) port orăşenesc format din rochie lungă, bluză etc. răspîndit mai ales în Beiuş, Băiţa, Ştei, Vaşcău, Lunca şi satele din jurul Beiuşului.

Între portul femeilor şi bărbaţilor bihoreni — confecţionat în bună parte din aceleaşi materiale — există o strînsă unitate, atît prin cîteva piese comune — sumanul, cojocul, opinca, obielele — cît şi printr-o serie de împodobiri la cămăşi, îndeosebi la cele din subzona Vaşcău-Tărcăiţa, dezvoltate în strînsă legătură cu cele din vestul Zărandului, estul Cîmpiei Aradului şi munţii Codrului. Într-o redare atît de sumară este cu putinţă numai prezentarea pieselor sau faptelor mai caracteristice.

În trecut fetele mari din Bihor nu au purtat basma pe cap, nici vara, nici iarna. Cînd ploua îşi fereau capul cu ştergarul de mînă. De prin anul 1900 — asemenea săsoaicelor şi unguroaicelor — încep a se împodobi la brîu, peste zadie, cu o băsmăluţă roşie, cu care în vreme de ploaie îşi acoperă capul. Ulterior au adoptat şi fetele portul basmalelor.

Nevestele, în sec. al XIX-lea, purtau ştergare mari albe („cîrpă", „felegă") din pînză ţesută în casă, asemenea „propoadei" din Zărand, zona Zlatnei, Ţara Haţegului, Valea Jiului. Ulterior au purtat pe cap ştergare ceva mai mici, în genul tindeelor de culme cu vîrstre şi alesături în roşu şi negru, atît femeile cu cormi, cît şi cele cu conci, ceea ce le împrumuta o înfăţişare graţioasă.

Către sfîrşitul secolului precedent şi după aceea cu atît mai mult se încetăţenea moda basmalelor din lînă, negre sau alte culori, din



3. *Spătoi cu guler răsfrînt, cămaşe scurtă femeiască*

jolj alb sau vopsite în culori deschise şi împodobite prin cusături multicolore de mătase pe colţul ce atîrna pe spate.

După materialul de confecţionare, piesele care alcătuiesc îmbrăcămintea femeilor, ca şi aceea a bărbaţilor, sînt din pînză, pănură, piele, împletituri din lînă şi diferite materiale din comerţ.

Cele mai numeroase sînt piesele din pînză: cămaşa, poalele, rochia, zadia. Dintre acestea, cămaşa a cunoscut cele mai variate forme de realizare şi totodată cele mai caracteristice pentru Bihor. Locul ocupat de aceasta în ansamblul portului a înlesnit o continuă transformare şi îmbogăţire decorativă.

În funcţie de croi, de materialul şi tehnica cusăturilor, se întîlnesc şase tipuri de cămăşi femeieşti: cămaşa lungă, spătoiul

romînesc, spătoiul cu guler răsfrînt, spătoiul cu deschizătura la spate, spătoiul alb din jolj şi bluza, fiecare cu numeroase variante locale, exprimate prin motive şi colorit. Astăzi aceste tipuri corespund în bună parte unei clasificări a cămăşilor după vîrsta purtătoarelor, din cele două subzone. Dintre aceste tipuri trei sînt mai caracteristice.

Însemnătatea „cămăşii lungi" constă în aceea că reaminteşte o notă caracteristică a vechiului port romînesc din întreg ţinutul Carpaţilor Apuseni. În Bihor mai este purtată doar de femeile bătrîne din grupul de sate Măgura-Pietroasa, însoţind portul părului cu cormi. În trecut se confecţiona numai din cînepă, de calitatea întîia, pentru sărbători, şi de calitatea a doua şi a treia, pentru zilele de lucru. În ultimul timp, pentru sărbători se face din cînepă şi bumbac, sau numai din bumbac. Croiul acestei piese se caracterizează prin prezenţa poalei prinsă în continuarea iei, mîneca din grumaz, gura cămăşii în faţă, bentiţă la gît în loc de guler. Întrucît se împodobesc cu cinci-şase rînduri de mărgele în jurul gîtului, bentiţa amintită este fără cusături. În privinţa împodobirii, cea mai caracteristică notă o formează pumnarii cusuţi pe muchia cutelor („scăfătură"), ca şi în vestul Ţării Zărandului. Aceeaşi tehnică este folosită pentru obţinerea „ciupagului" brodat pe creţuri la vechile cămăşi ale romîncelor din Ţara Moţilor, Cîmpia Ardealului, Năsăud, Secuime, estul Tîrnavelor, la fodorii vechilor cămăşi ale romîncelor din Sălaj, precum şi Năsăud, Zărand, Maramureş, apoi sub betelia poalelor purtate de romîncele din Sălaj, la umerii cămăşilor bărbăteşti purtate de romînii din Banat (zona Lugoj). O notă decorativă, de asemenea specifică acestei vechi cămăşi o formează cele trei rînduri („braţe") de ornamente cusute de-a lungul mînecii — la umăr, peste cot şi în jos de cot.

În decursul timpului s-au dezvoltat o serie de aspecte deosebite după vîrstă şi stare socială. Femeile sărace îşi fac broderia de la pumnari cu aţă neagră de maşină, iar cele înstărite cu bumbac negru. Înainte vreme, fetele mari şi nevestele tinere îşi coseau aceiaşi pumnari din bumbac roşu. După 1880, mai întîi femeile tinere, apoi cele de toate vîrstele, şi-au împodobit poalele cămăşii cu broderie şi cu tivitură decorate cu motive cusute „trăsureşte" şi apoi „broderie plină". Înfrumuseţarea de la poalele cămăşii la femeile tinere acoperea o suprafaţă mai lată şi era lucrată în roşu, iar la femeile vîrstnice era mai îngustă şi lucrată în negru.



4. *Cămaşă femeiască „lungă“*

În cursul dezvoltării, la aceste cămăşi, cea mai importantă decoraţie a fost cusătura cu unul pînă la trei rînduri („şire") de broderii de-a lungul mînecii, ceea ce a constituit încă o notă specifică a Bihorului.

„Spătoiul rumînesc" prin structura sa morfologică şi prin stilul decorativ, relevă legătura Bihorului cu Ţara Moţilor, centrul şi estul Zărandului. Este o cămaşă scurtă pînă în talie, făcută numai din pînză de casă. În afară de scurtimea piesei, de croiul mînecii din grumaz şi de gura cămăşii în faţă, ca şi tipul anterior, este prevăzută cu clin sub braţ („pui"). Dar ceea ce caracterizează în mod deosebit această cămaşă este gulerul mic, sub forma unei bentiţe brodate cu multă dibăcie, aplicată peste încreţitura „laţilor" la gît. Cu privire la împodobire, mai trebuie subliniată prezenţa unui volănaş („fodră") la mînecă, cu brîuleţi şi dantelă; precum şi a celor trei rînduri de cusături longitudinale la mîneci. Din punct de vedere cromatic, se observă predilecţia bătrînelor pentru cusături în negru sau violet închis, iar a tinerelor în roşu sau fir răsucit, roşu şi negru.

„Spătoiul cu guler răsfrînt" prin următoarele note specifice, similare, reprezintă trăsătura de unire cu vestul Zărandului, cu estul Cîmpiei Aradului şi cu subzona Codrenilor: mîneca din umăr, chinguţă la baza gurii cămăşii, pumnari laţi de 10 cm şi încheiaţi cu nasturi, precum şi aplicaţiile de deasupra umerilor cusute trăsureşte, numite „spetéle", care asigură durabilitatea necesară, în locul creţurilor de la tipurile anterioare. Dar ceea ce caracterizează mai ales acest tip de cămaşă este gulerul răsfrînt, fie încreţit din jolj sau din dantelă, fie rotund, din pînză de cînepă. Dintre formele ornamentale, mai frecvente au fost: gulerul răsfrînt — mic sau mare — fodra de dantelă împletită în casă, fodra de dantelă din comerţ. Tehnicile de obicei întrebuinţate pentru ornamente sînt broderia plină după scris şi trăsurească pe fir, mai potrivite pentru realizarea motivelor des întîlnite pe aceste cămăşi: variante de trifoi, cheia şi lăcata, ferăstruţe în ocol — primele în stilul floral, celelalte în stilul geometric.

Coloritul motivelor relevă şi ele deosebiri după vîrstă. Femeile bătrîne şi-au împodobit cămăşile cu arnici negru, iar mai tîrziu cu arnici violet închis şi galben auriu. Cele mai tinere un timp au folosit roşul, iar în urmă albastrul închis şi albastrul deschis. Astăzi este cea mai răspîndită cămaşă femeiască.

Celelalte tipuri de cămăşi reprezintă tot atîtea trepte ale procesului de orăşenizare. Fiind adesea lipsite de broderii lucrate cu mîna, purtătoarele sînt expuse ironiei populare:

Ce te ţii fată gătată,
Cu hainele de la şatră?
Că ţi-ar sta cu mult mai bine,
De-ar fi făcute de tine.

În deosebi trebuie reţinută frumuseţea spătoaielor de purtare cusute cu bumbac sau aţă neagră, întîlnite în cazul tuturor tipurilor, ceea ce reflectă o permanentă preocupare de împodobire.

„Poalele", numai albe ca şi cămăşile, s-au bucurat de un deosebit interes din partea bihorencelor. Spre deosebire de cămăşi care se fac numai din „pînză bună" în două iţe, poalele se fac din cele

5. *Poale cu fodră*



mai multe feluri de țesături. După croi se deosebesc trei tipuri: „poale pă lați", „poale adăugate" și „poale cu fodră". Întîiul tip constituie o notă caracteristică a portului bihorean.

În adevăr, deși poalele „pă lați" datează de mai bine de un secol, totuși sînt foarte frecvente și astăzi, deoarece comportă un croi simplu și sînt mai rezistente, datorită dispunerii pînzei cu urzeala în lung și băteala în lat. În trecut se croiau din șapte-nouă lați, iar astăzi din cinci-șase lați. La aceste poale, ca și la celelalte tipuri, latul din față este neîmpodobit, întrucît se poartă acoperit de zadie.

În ce privește materialul, în decursul timpului acesta a variat după starea socială a purtătoarei, posibilitățile de procurare a materialului în epoca respectivă și prilejul pentru care s-a confecționat. Utilizarea unei diversități tehnice face ca la aceste poale să se întîlnească, fără excepție, toate motivele ornamentale cunoscute în Bihor. În ce privește cromatica decorațiilor, este aceeași care s-a dezvoltat la broderiile bihorene în ultimul secol și jumătate. În trecut femeile bătrîne purtau poale brodate în negru sau violet închis, iar cele tinere roșu, roșu închis, violet deschis. Astăzi se constată predilecția femeilor bătrîne pentru albastru închis, negru și negru alternînd cu alb și a celor tinere pentru alb, roșu, galben auriu, galben ca lămîia, albastru deschis, verde.

După 1910 se dezvoltă o serie de variante ale poalelor croite pe lați, datorită împodobirii acestora prin alesături. În acest scop țesătura se face „zădiește", pentru că înlesnește operațiunea alesului, reducînd la jumătate firele de numărat din urzeală și permițînd reliefarea firelor colorate din alesături.

„Zadia", împreună cu cămașa și poalele, formează îmbrăcămintea strict necesară. De obicei ea este dintr-o singură culoare. Pe albul poalelor, zadia neagră, roșie etc. vine să întregească nota de o rară eleganță pe care o dau liniile simple și clare. În funcție de croi se întîlnesc zadii dintr-un lat, din doi și trei lați.

Cele mai vechi zadii de sărbătoare sînt „zapregele", zadii din lînă vopsită în negru sau albastru fumuriu, cusute cu lînică roză, galbenă, verde deschis etc. În același timp, fetele mari și nevestele tinere au purtat „zadii alese" din lînă cu alesături roșu și alb pe fond negru. Cu această zadie purtau băsmăluțe roșii.

Din tipurile mai noi, amintim „zadia de Banat", introdusă în urma efectuării muncilor agricole sezoniere în Banat, în întregime



II. Cojoc „binşănesc"

III. Cojoc „cohănesc"





6. *Suman specific Bihorului, purtat de femei și bărbați*

cu alesături multicolore din lînică. Fetele și nevestele tinere folosesc toate nuanțele roșului, iar nevestele mai în vîrstă toate nuanțele verdelui. În ultima vreme se fac „zadii de vară" din pînză albită sau jolj, împodobite cu broderii albe în stilul fitomorf („frunză de viță și ciorchin", „trifoi") și zoomorf („trei cerbi").

Pentru timpul răcoros, de la începutul toamnei și pînă spre sfîrșitul primăverii, atît femeile cît și bărbații adaugă o serie de piese de îmbrăcăminte din pănură: sumanul, sumănica, zăvonul, laibărul, uioșul.

„Sumanul" (sau „țundra"), în felul cum este lucrat aici, formează o notă specifică a portului bihorean. Este de culoare albă, cu excepția grupului de sate din jurul Roșiei, unde este de culoare sură. Această piesă a avut două faze de evoluție: sumanul bătrînesc și sumanul cu postav.

Prin sumanul „bătrînesc" — ca și prin cămașa lungă — Bihorul se încadrează în marea unitate etnografică de odinioară a ținutului Munților Apuseni. În forma lui inițială era croit și cusut în casă lipsit de orice împodobire.

Ceea ce constituie faima Bihorului sînt sumanele împodobite cu postav colorat. Multă vreme n-au lipsit din portul nimănui, indiferent de sex, vîrstă sau stare socială. Ele sînt împodobite prin cusături de o rară frumusețe, prin care se realizează deosebiri vizibile între sate, între femei și bărbați, între bogați și săraci. În părțile Vașcăului decorarea sumanelor femeiești se face de obicei cu postav albastru, roșu, vișiniu, portocaliu, galben, verde etc., pe cînd în părțile Pietroasei mai ales cu postav roșu aprins și verde închis. În părțile Roșiei, unde sumanul este confecționat din pănură sură, se folosește postav roșu deschis, roșu portocaliu și verde ca iarba. Cusăturile sumanelor — în Sîrbești sînt opera bărbaților, iar în subzona Pietroasa-Roșia revin aproape numai femeilor — sînt executate prin broderie plină și în urma acului, pe bucăți de postav colorat după preferința satului, a femeilor, bărbaților, vîrstnicilor și tinerilor. Aceste broderii, la femei cuprind o suprafață ceva mai mare și mai bogat ornamentată. Ele se aplică pe diferite părți ale sumanului: pe guler, piept, manșeta mînecii, poale. Contrastul dintre albul pănurei din care este croită piesa și aplicațiile de postav colorat, înflorite prin cusături executate direct sau prin aplicații colorate, împrumută sumanului o notă deosebită de originalitate față de restul pieselor purtate de femeie sau bărbat. Chiar acolo unde pănura, din care-i făcută țundra, este de culoare sură, se înfăptuiește contrastul prin alegerea unor materiale colorate viu pentru aplicații și broderii. Această împodobire face ca purtătorul sumanului — femeie sau bărbat — să fie văzut distinct pe orice fond.

Ca note particulare față de zonele înconjurătoare, pe de o parte țundrele bihorene sînt de obicei albe, spre deosebire de cele din Zărand, de obicei de culoare neagră, și sînt ceva mai împodobite decît sumanele cu postav din Valea Arieșului — pe de altă parte, față de Cîmpia Aradului, sînt împodobite cu aplicații mai înguste de postav colorat și cu broderii mai fine și ornamente mai mici.

Din blană de oaie sau de miel se confecţionează felurite cojoace femeieşti. De obicei acestea sînt mai scurte decît cojoacele bărbăteşti. În schimb sînt mult mai bogat şi mai variat decorate. Dintre acestea, două tipuri sînt specific bihorene.

„Cojocul cohănesc", creaţia cojocarilor de pe uliţa Bărăşti a Vaşcăului, este scurt pînă sub piept, fără mîneci, cu răscroieli adînci. Pentru femeile bătrîne este împodobit cu aplicaţii din piele neagră, cusute cu lînică de culori închise, iar pentru cele tinere, cu aplicaţii multicolore (roşu, verde, maron etc.) de piele, împodobite şi prin cusături de lînică în culori deschise. Aplicaţiile se cos pe cojoc prin tehnica de cusătură „cîrpiturească", în timp ce cusăturile ornamentale sînt executate în broderie plină.

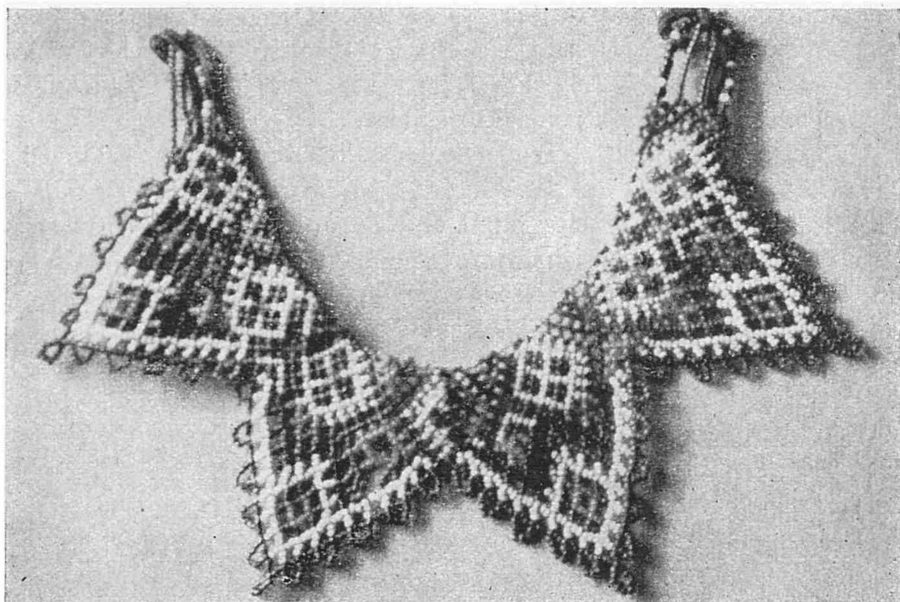
„Cojocul binşenesc" este creat de cojocarii din Beiuş, model preluat şi de cojocarii din Poienii de Jos. Este aproape întru totul asemănător cojoacelor bărbăteşti din subzona Pietroasa-Roşia. Nu are mîneci, ca şi cojocul cohănesc, dar este cu o palmă mai jos de talie. Pe toată suprafaţa este decorat cu cusături de lînică în formă de ciupi, la bătrîne dominînd culoarea verde, iar la tinere roşul.

În satele din jurul Roşiei, prezintă aceeaşi caracteristică — împodobirea cu ciupi de lînică — deosebindu-se prin preferinţa arătată faţă de culorile violet şi galben.

În ce priveşte piesele de îmbrăcăminte împletite din lînă, menţionăm „cîrpa după cap",

7. Cizme „vărzăraneşti" din piele de capră



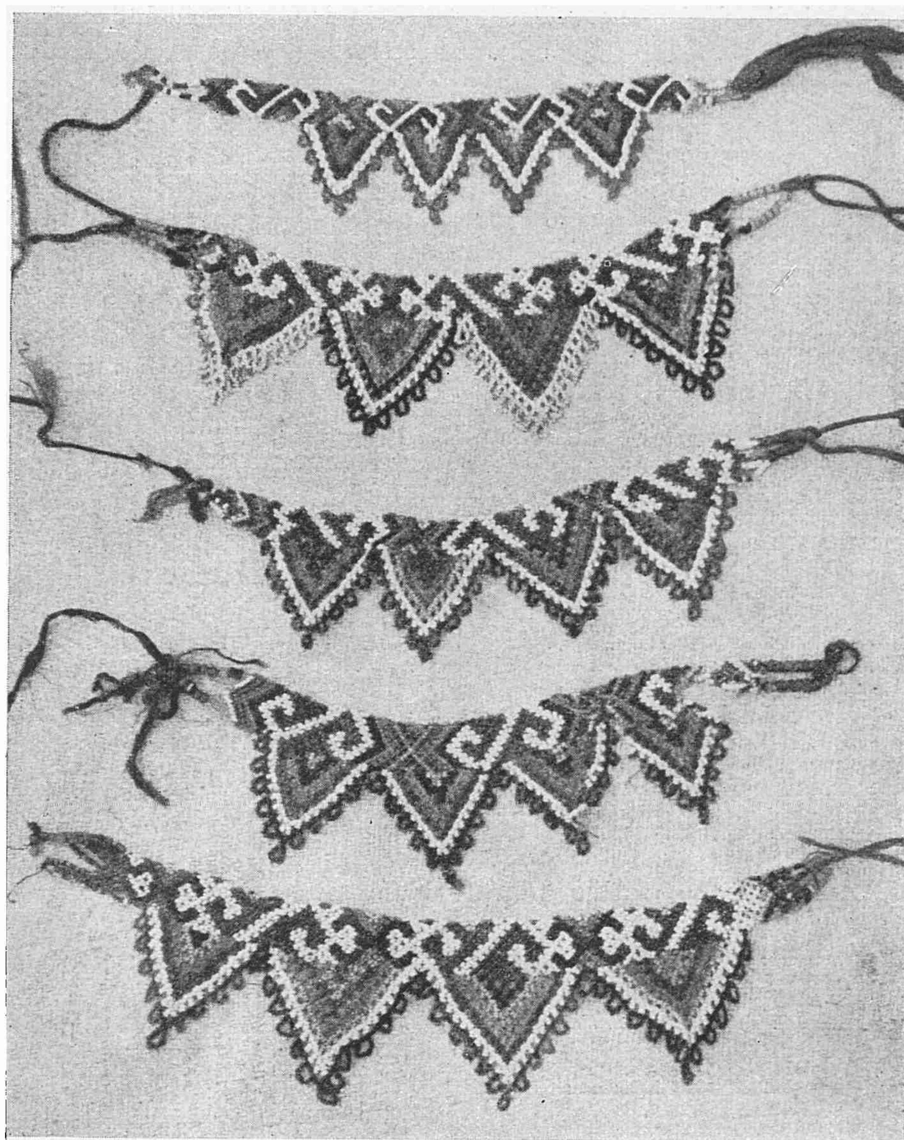


8. *Zgardă de sîrmă („drod") și mărgele, pentru mirese*

un șal mare, într-una sau mai multe culori, răspîndit mai ales în subzona Pietroasa-Roșia.

Mai demult femeile utilizau opinci din piele de porc, foarte ușoare la purtat. După acestea au urmat opincile din piele de vită sau din anvelopă de cauciuc. În zilele de sărbătoare, în tot sec. al XIX-lea erau frecvente cizmele negre „vărzărănești" din piele de capră, confecționate de meșterii romîni din Vărzarii de Jos.

Cu prilejul sărbătorilor, cînd călătoresc, ori ca mirese, în afara pieselor curate de port, frumos decorate, femeile adaugă și anumite podoabe. În urechi se gătesc cu cercei ornați cu mărgeluțe și cu oglinzi mici colorate. La gît altădată se înfășurau cu șiraguri de mărgele ori cu zgardă de sîrmă („drod"), alcătuită din mărgele și bănuți înșirați pe sîrme. Astăzi se obține o împodobire similară cu ajutorul lătițarelor, alcătuite din mărgele brodate pe ațe. Pe piept s-au împodobit cu un plastron de catifea, ornat cu mărgele colorate și bani. În decursul timpului, miresele au purtat pe frunte o „bartă" de diferite forme. Părul și-l împodobeau cu indrea de lemn sau de os



9. „*Zgărzi*“ *din mărgeluțe colorate*

în conci şi cu pieptene, către frunte. Mai poartă inel de alamă în deget, năfrămuţă în mînă şi ştergar („felegă") cu alesături pe braţ.

Cu un veac în urmă, portul bărbătesc — ca şi cel femeiesc — era identic în tot sudul Ţării Bihariei. Bătrînii mai purtau părul lung cu chici împletite în faţa urechilor, iarna purtau cuşmă, iar vara pălărie neagră de pîslă cu marginile late şi ridicate. Cămaşa pentru zilele de lucru era croită cu mînecile slobode, iar pentru sărbătoare era prevăzută cu pumnari cusuţi cu arnici negru. Era lăsată peste cioareci şi încinsă cu şerpar lat de piele, înalt pînă aproape de subsuori. Peste izmene purtau cioareci albi cu croială simplă, iar peste cămaşă un pieptar din blană de miel. Pe deasupra pieptarului îmbrăcau o ţundră lungă, simplă, încă neîmpodobită cu postav. În anotimpurile friguroase, la stînele de păstorit, la pădure ori la drum lung luau pe umeri sarica („bituşe"), confecţionată din piei de oaie. Cînd ploua se acopereau pe cap cu gluga, făcută din pănură albă decorată cu vîstre. Se încălţau cu obiele de lînă şi de cînepă şi cu opinci din piele de porc. Tinerii purtau părul lung retezat în faţă şi cămaşa împodobită cu arnici roşu.

În afară de pieptănăturile cu chici sau cu părul lung, astăzi părăsite, acest port se mai întîlneşte pe alocuri la bătrînii din subzona Pietroasa-Roşia.

Tipurile de port bărbătesc întîlnite astăzi prezintă unele deosebiri între cele două subzone, legate de dezvoltarea economică diferită şi în bună parte, de relaţiile cu alte ţinuturi.

Tipul întîi, amintit mai sus, este cu totul dispărut în subzona Vaşcău-Tărcăiţa şi foarte rar întîlnit, într-o formă incompletă, în subzona Pietroasa-Roşia.

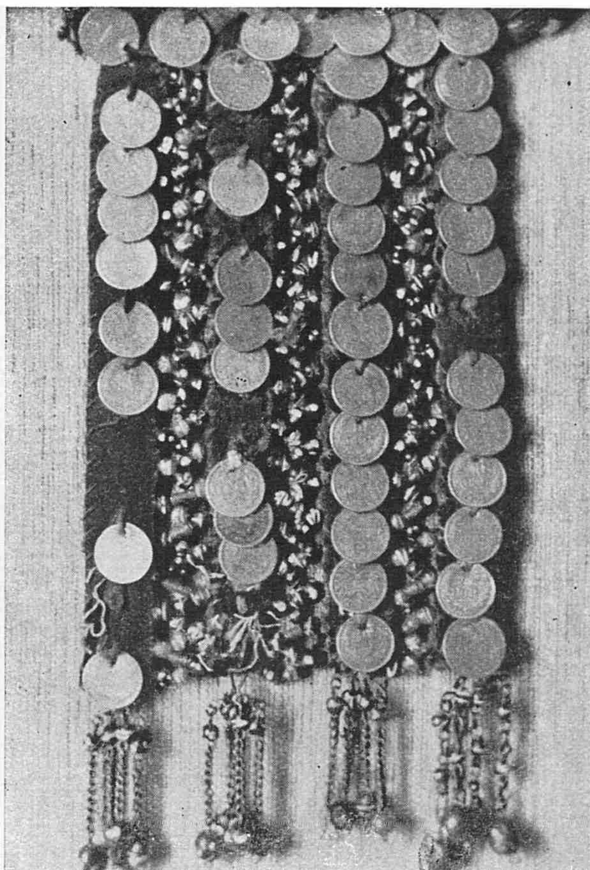
Tipul doi, purtat de bărbaţii în vîrstă, în subzona Pietroasa-Roşia prezintă ca note distinctive zadia de sărbătoare şi de lucru, purtată în faţă peste gaci sau cioareci, precum şi sumanul alb în jurul Pietroasei ori sumanul sur în jurul Roşiei. În subzona Vaşcău-Tărcăiţa zadia se poartă numai la lucru, iar ţundra este numai din pănură albă.

Tipul trei de port, întîlnit la bărbaţii tineri din ambele subzone, cuprinde sumăniţa în loc de suman, nădragi în loc de cioareci, cămaşa fiind purtată pe deasupra.

Urmează tipul patru, cu haină în loc de sumăniță, laibăr în loc de cojocel, pantaloni bufanți negri ori suri în loc de nădragi, cămașă scurtă purtată pe dinăuntru.

Pe alocuri — numai de aproape două decenii — a început să pătrundă la sate și portul orășenesc. Vom releva piesele cele mai specifice portului bărbătesc din Bihor.

Dintre cele patru tipuri de cămăși — cămașa rumînească, cămașa bătrînească, cămașa cu guler răsfrînt și cămașa cu croi orășenesc — caracteristice sînt primele trei.



10. *Zgardă din mărgele și bănuți*

Cămașa „rumînească", cu opt decenii în urmă, nu lipsea din portul bărbătesc. Ea era scurtă pînă pe șolduri, purtată peste cioareci, încinsă cu curea, cu mîneca slobodă, dreaptă, fără „pumnar". Nu avea guler, ci numai o tivitură din îndoitura materialului, încheindu-se la gît cu cheutori din ață de cînepă sau cu copci din sîrmă galbenă. Se confecționa numai din pînză de cînepă și multă vreme a fost cu totul lipsită de vreo împodobire. Lații erau încheiați cu cheițe din bumbac negru la bătrîni, albastru fumuriu la bărbații în vîrstă și roșu la cei tineri.

Cămașa „bătrînească" este o dezvoltare locală a vechiului tip de cămașă fără guler. A apărut prin 1870—1880, caracterizîndu-se în

primul rînd prin pumnarii înguşti cusuţi trăsureşte, cu arnici negru, la bătrîni, albastru fumuriu la bărbaţii în vîrstă şi roşu la cei tineri.Piesa era în întregime executată cu mîna, din pînză de cînepă pentru zilele de lucru — la cei săraci şi pentru sărbători — şi din pînză de cînepă cu bumbac sau numai bumbac la cei înstăriţi. În subzona Vaşcău-Tărcăiţa a dispărut cu totul, iar în subzona Pietroasa-Roşia se mai întîlnesc cîteva piese uzate la unii bătrîni. Se caracterizează prin ornamentarea cu „şnur" colorat în jurul gîtului, coborînd pe piept, unde face cîteva cercuri, şi terminîndu-se jos cu ciucuri de arnici. Pe umeri, cămăşile feciorilor, mirilor şi ale bărbaţilor tineri erau împodobite cu cusături late de broderie plină pe fire, din arnici. Motivele decorative de la pumnari şi de pe umeri erau numai în stil geometric, datorită celor două tehnici decusături pe fire, utilizate în acel timp. Din modificările ornamentale înregistrate în decursul timpului, cea mai importantă este lăţirea treptată a pumnarilor.

Cămaşa cu „guler răsfrînt" a apărut, ca şi spătoiul femeiesc corespunzător, ca o înrîurire dinspre sud-vest, pe la 1900 în jurul Vaşcăului, de unde s-a răspîndit mai departe. Astăzi este cămaşa tipică de sărbătoare a întregului Bihor. Prezintă următoarele caracteristici decorative: gulerul este înalt şi răsfrînt, încheiat cu nasturi albi sau coloraţi, mîneca încreţită din umeri, prevăzută cu „spetéle" simple, două pînă la patru rînduri de pături verticale de o parte şi de alta a pieptului, broderii albe pe piept, „chingă" la capul pieptului şi pumnarii laţi. Gulerul şi pieptul se decorează de obicei, prin aceleaşi tehnici de cusături, mai frecvente în cazul broderiilor albe: fire trase (toledo), şabac, ajur etc., realizîndu-se mai cu seamă ornamente vegetale. Pumnarii, la început, în tot ţinutul au fost cusuţi trăsureşte, apoi crucişeşte şi prin broderie plină pe fire, cu bumbac roşu ca o prelungire a modei pumnarilor roşii de la cămaşa bătrînească. Ulterior, în subzona Vaşcău-Tărcăiţa, sub înrîurirea broderiilor albe din portul femeiesc, pumnarii acestor cămăşi bărbăteşti au fost cusuţi şi ei cu bumbac alb.

A doua piesă principală a îmbrăcămintei bărbăteşti o formează izmenele. În funcţie de croi se deosebesc trei tipuri: izmenele lungi, gacii (ungureşte „gatya"), scurţi şi largi, izmenele cu croi orăşenesc. Primul tip este cu totul dispărut. Ultimul nu prezintă nici o notă caracteristică pentru Bihor.

Al doilea tip este, în ce privește croiul, de înrîurire maghiară, ca și în Cîmpia Aradului, Zărand, Sălaj, ca urmare a relațiilor economice dezvoltate în sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea între populația meșteșugărească a Munților Apuseni pe de o parte și Cîmpia Aradului și estul Cîmpiei Ungariei pe de altă parte. Cei mai interesanți sînt gacii pentru sărbători, confecționați din țesătură în care s-a bătut bumbac, ori numai din bumbac simplu sau din misir. Se croiesc din patru lați. Flăcăii și bărbații tineri adaugă un al cincilea lat, cîte jumătate pentru fiecare picior. Gacii largi nu se caracterizează numai prin bogăția de material subliniată de lățimea neobișnuită a piesei și prin albul ca neaua al țesăturii, ci și prin cusăturile albe de un rar efect artistic executate cu o desăvîrșită tehnică. Ei se înfățișează sub forma a zeci de variante în ce privește tehnica de redare a motivelor.

Dintre piesele din pănură cioarecii sînt specifici portului bărbătesc. Un anumit interes artistic prezintă cioarecii de sărbătoare, numiți și cioareci cu „täble". Aceștia au apărut în preajma anului 1900 și au fost la modă pînă prin 1935—1940. Se caracterizează printr-o bogată ornamentație, atît la cusăturile de la buzunar și prohab, cît și la tiviturile de-a lungul piciorului.

Astăzi cioareci mai poartă doar bătrînii.

Sumanul, în portul bărbătesc, prezintă aceleași caracteristici ca și în portul femeiesc, cu deosebiri de mică însemnătate. El este ceva mai lung și decorat mai puțin și mai sobru.

Ocupațiile — în deosebi creșterea vitelor și lucrul la pădure — condițiile climaterice și bogatele resurse pastorale locale au determinat, în comparație cu portul femeiesc, o frecvență și mai mare a pieselor din piele în portul bărbătesc din Bihor.

Dintre acestea, cojoacele au parcurs o repetată transformare. De la cojoacele lungi cu mîneci, pentru sărbători decorate cu ciucuri de mătase și „pieptarele" scurte și fără mîneci, după primul război mondial s-a ajuns la cojoace scurte împodobite cu piele și mătase în subzona Vașcău-Tărcăița sau cu „ciupi" din lînică colorată în subzona Pietroasa-Roșia. Din nevoia de a satisface populația angajată la întreprinderile miniere din raionul Lunca Vașcăului, a apărut un nou tip, cojoacele „muncitorești", lungi, tivite cu blană, fără flori la buzunare.

Mai trebuie amintită „cureaua lată", o veche piesă de încins, decorată cu forme presate în piele, cu nasturi de alamă etc.

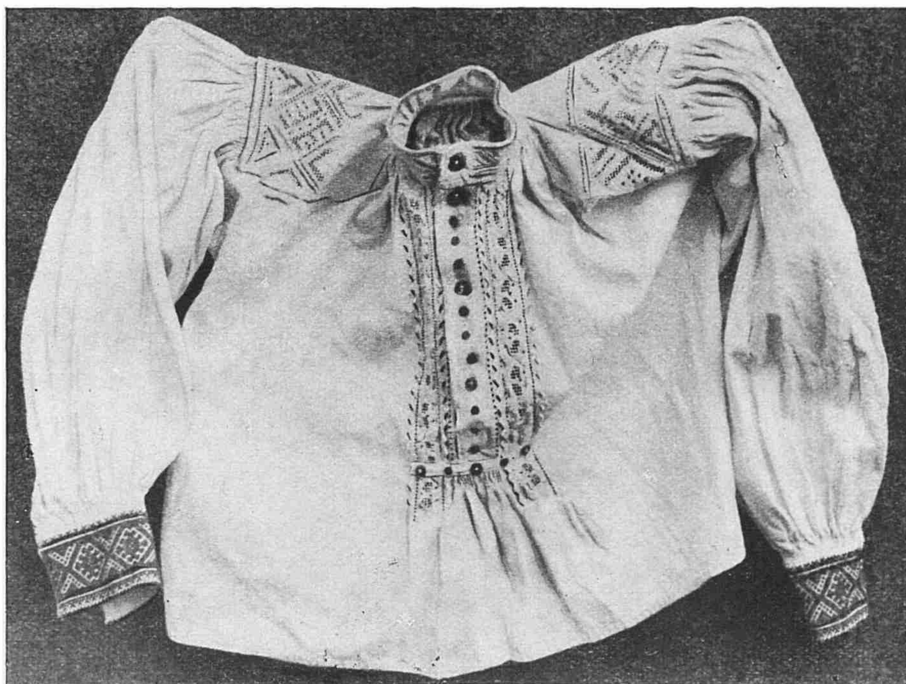
Păstorii, paznicii de hotar, pădurarii, dar şi ceilalţi bihoreni cînd pleacă la drum pentru desfacerea produselor, poartă „bituşă", din cinci-şase piei de oaie, lungă pînă la glezne. Cînd plouă o întorc cu blana în afară. Unele bituşe, în afară de mîneci, au şi guler din piele de miel.

Opincile purtate de bihoreni, fie cînd erau făcute din piele de porc, fie din piele de vită, erau cu gurgui puţin pronunţat. În zile de sărbătoare un timp purtau cizme cu „tureac moale", din piele de ţap, apoi cizme cu „tureac tare", din piele de vită. De cîteva decenii, mai înainte decît în portul femeiesc, au adoptat opincile de gumă şi bocancii.

În ce priveşte podoabele, acestea se întîlnesc mai ales în portul tinerilor. Cea mai frecventă este împodobirea pălăriei. La sărbători şi la nunţi tinerii îşi gătesc pălăria sau căciula cu „pene" (flori) artificiale din comerţ, sau din grădină, cu pene de cocoş sau, cei mai avuţi, cu pene de fazan ori de păun. În unele sate vara pun şi busuioc.

Cercetarea evoluţiei portului bihorean scoate la iveală numeroase diferenţieri şi schimbări în ceea ce priveşte gustul şi reprezentarea ţăranului despre îmbrăcăminte şi podoabă, în strînsă corelaţie cu dezvoltarea condiţiilor vieţii materiale locale ale romînilor din acest ţinut. Astfel s-a observat că nu numai în materialul din care s-a confecţionat, dar şi în croiul portului bărbătesc s-a ţinut seama de ocupaţia de păstor, crescător de vite, muncitor la pădure sau de miner, de condiţiile climaterice în care-şi desfăşoară aceşti munteni îndeletnicirile.

Procesul creaţiei artistice, fără a ignora manifestarea concretă a spontaneităţii creatoare a fiecărui artist popular, arată că, în măsura în care aceşti artişti doresc ca rezultatele măiestriei lor să fie acceptate în cuprinsul satului ori grupului de sate pentru care lucrează, se exprimă în bună parte în formele decorative dominante la acea epocă, în comunitatea etnografică respectivă. Primatul stilului comunităţii şi totodată al valorilor artistice cristalizate în cursul timpului, sînt relevate în deosebi în tehnica broderiei lor pe muchia cutelor, ornamentele de pe pumnari executate prin această tehnică, genul de motive care alcătuiesc rîurile longitudinale şi transversale de ornamente de pe cămăşile lungi femeieşti, dispunerea şi



11. *Tip actual de cămaşă bărbătească*

execuţia broderiei colorate de pe sumane şi cojoace, sau albe de la gaci etc.

Lupta dintre vechi şi nou s-a complicat şi prin diversele răsfrîngeri ale condiţiilor economice şi sociale în formele de manifestare ale portului. Dintre diferenţierile social-economice, în primul rînd se relevă cele manifestate cu prilejul folosirii firelor colorate. În cusăturile pentru cămăşi, poale şi zadii, femeile înstărite întrebuinţează numai fire vopsite la oraş, pe cînd cele sărace utilizează şi aţă de cînepă sau fire de lînă vopsite în casă. De aceea, la piesele de port ale celor înstăriţi se întîlnesc cusături dintr-un material mult mai scump, de provenienţă orăşenească. În ce priveşte piesele de îmbrăcăminte şi încălţăminte împletite, cei săraci folosesc, într-o mai mare proporţie decît cei bogaţi, lînă şi cînepă în culoarea lor naturală. În schimb, la cei înstăriţi se întîlneşte o mai mare cantitate de piese împletite, colorate, uneori în mai multe culori. Din aceste cauze,

pînă astăzi portul bihorean continuă să reflecte o anumită inegalitate economică între diferiţi locuitori.

După cum o oglindeşte şi folclorul local, multe din piesele celor înstăriţi sînt lucrate de cei săraci, pentru fărină de grîu, slănină etc.

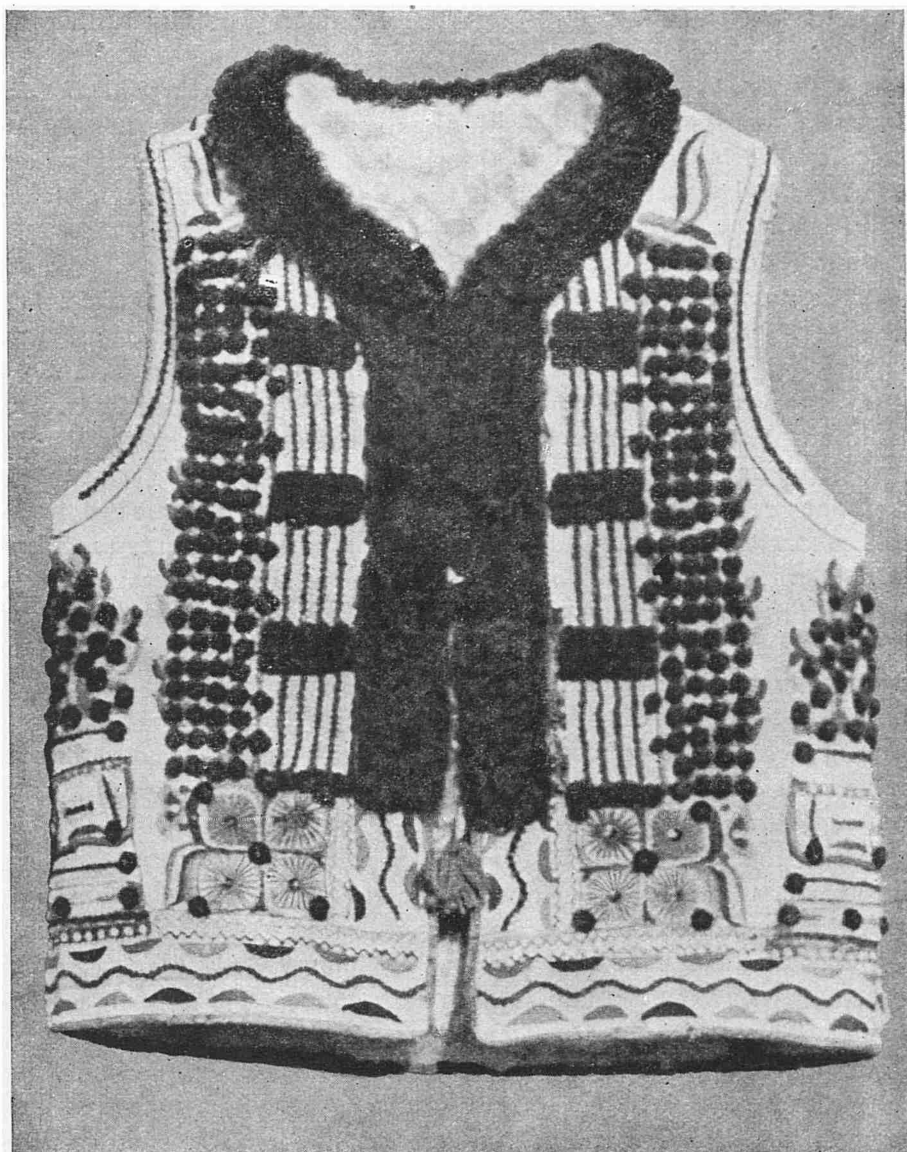
Penele de pe la gaci
Scoate fărina din saci.

Penele de peste cot
Scoboară grîul din pod.

Poate fi mîndra frumoasă,
Podul ţesă, podul coasă.

Reflectarea relaţiilor dintre zone, ca şi consecinţele contactului cu alte naţionalităţi adaugă noi particularităţi în dezvoltarea portului bihorean, atît în croi, în motive ornamentale, cît şi în culori. De exemplu, după cum s-a arătat, spătoiul romînesc reprezintă legătura cu Ţara Moţilor, cu centrul şi estul Zărandului. Spătoiul cu guler răsfrînt înfăţişează trăsătura de unire cu vestul Ţării Zărandului şi cu estul Cîmpiei Aradului. Totodată se constată o serie de înrîuriri din partea populaţiei ungureşti, fie conlocuitoare, fie din zonele vecine dinspre vest şi nord. Se relevă începutul modei fustelor albastre, simple dar elegante, în portul unor neveste romînce tinere din satul Negru, Finiş, Totoreni după pilda maghiarelor din satul vecin Tărcaia. Datorită imboldului aceloraşi maghiare, care au transpus cusături de pe cojoace pe basmale, s-a răspîndit şi la romînce moda basmalelor cusute cu „pene" multicolore. Apare sporadic şorţul („şurţ") femeiesc şi cel bărbătesc („zadia") din zona Calatei.

În portul bărbătesc a pătruns şi s-a dezvoltat moda maghiară a gacilor laţi. Din înrîuririle ungureşti mai menţionăm prezenţa culorii verde de frunză de vie în gama ornamentală bihoreană. De influenţă germană poate fi socotită broderia albă obţinută prin fire trase, de la cămăşile femeieşti şi bărbăteşti cu guler răsfrînt şi de la poale, apărută sub înrîurirea Cîmpiei Aradului. Prin mijlocirea negustorilor slovaci („tăuţi") s-a introdus în nord-vestul Bihorului un şal de caşmir de formă triunghiulară obtuză, importat din Cehoslovacia şi adoptat de maghiare. După 1900 acestea îl înlocuiesc cu un şal similar împletit din lînică de fabrică. Romîncele, după 1918 îşi împletesc şi ele astfel



12. *Cojoc binşănesc*

de şaluri („cîrpă după cap"), din lînă albă sau din lînă vopsită într-una sau mai multe culori.

Referitor la procesul invers, al influenţei Bihorului asupra zonelor înconjurătoare, menţionăm răspîndirea sumanelor lucrate în satul de sumănari Sîrbeşti şi a cojoacelor confecţionate de meşterii romîni din Vaşcău şi Criştior în vestul Zărandului şi în valea mijlocie a Crişului Alb.

În legătură cu diversele înrîuriri, s-a observat că bihoreanul acceptă numai pe acelea care contribuie la dezvoltarea tradiţiei lui decorative, care se potrivesc concepţiei lui de viaţă şi gustului său pentru frumos, asimilîndu-le cu un deosebit simţ al măsurii. Puterea gustului colectiv şi a elementelor pozitive ale tradiţiei locale explică în bună parte şi readoptarea portului local după emigrarea temporară şi chiar după o lipsă mai îndelungată din sat ori ţinut.

Dar principala particularitate în dezvoltarea portului bihorean este prezenţa necontenită a unui fond principal de elemente ale specificului etnic al romînilor bihoreni. Fiecare treaptă următoare decurge în mod necesar din cea precedentă, fiecare treaptă premergătoare creînd condiţiile pentru treapta următoare. Astfel, fiecare tip nou de port conţine în structura sa cîte o parte din trecutul şi prezentul portului bihorean dintr-o subzonă sau alta.

În acest sens se pot dovedi, pe o perioadă de mai bine de un secol, atît preferinţele bihorenilor în materie de culori cît şi rolul cromaticei în determinarea stilului ce caracterizează portul ţinutului. În prima jumătate a sec. al XIX-lea specificul coloristic al pieselor alese şi cusute consta din roşu şi negru pe fond alb din cînepă, lînă ori bumbac. Aceste două culori se obţineau uşor din coloranţi vegetali şi totodată erau cele mai ieftine culori din comerţ. În a doua jumătate a secolului precedent la multe piese, mai cu seamă la cămăşi, se continuă vechiul trinom cromatic, dar tot atunci — în urma intensificării comerţului de fire colorate produse în fabrici — încep să se contureze două tendinţe: vechiului trinom i se adaugă noi culori, sau unul ori altul din termenii trinomului sînt înlocuiţi printr-o anumită culoare din gama dezvoltată la acea epocă. Sub impulsul modei tot mai nestatornice, procesul de însoţire sau înlocuire continuă şi în prima jumătate a veacului nostru. Pe întreagă această perioadă se întîlnesc acelaşi fond alb al pieselor de port, cu excepţia zadiei negre şi a basmalei şi aceleaşi trei culori de bază utilizate în ornamentica pieselor de port: albul, negrul şi roşul. Albul este împodobit

prin cusături negre sau roşii la cămăşi, cusături negre la poale, broderii şi dantele albe la zadii şi gaci, precum şi broderii policrome la sumane. De unde şi concluzia seculară a bihoreanului: „albul îi tot plăcut, cît îi lumea; alb ca neaua (înseamnă) curăţenie, alb ca soarele— frumuseţe". Nici o bihoreancă nu trece cu vederea această posibilitate de a sublinia frumosul. De unde şi curăţenia riguroasă a pieselor de port, prin care se dă la iveală gustul pentru frumos subliniat prin linii şi culori de o plasticitate cît mai reliefată. Fondul negru este împodobit prin cusături în galben, verde ca iarba şi roz, la basmalele şi zadiile bătrînelor. În sfîrşit roşul primeşte broderii multicolore la zadiile şi basmalele tinereşti. Evoluţia coloritului cojoacelor şi sumanelor din ultimul veac păstrează, de asemenea, un fir conducător, prin conservarea culorilor utilizate iniţial — negru, roşu — pe tot parcuisul îmbogăţirii cromatice ulterioare.

Acelaşi lucru s-a observat şi în domeniul ornamenticei. Cercetarea procesului de apariţie şi transformare a numeroaselor elemente şi motive decorative de pe piesele de îmbrăcăminte şi podoabe, relevă tendinţa susţinută de a urma un drum unitar de dezvoltare de la forme simple de exprimare la unele din ce în ce mai complexe. Vechiul stil geometric, bogat în reprezentări de felul unor puncte, linii, cruciţe, cîrlige, tăbluţe, colţi etc., a fost de multă vreme însoţit în întreg Bihorul de ornamentele florale stilizate geometric, ca sfacul, penele etc. Acestor două forme de exprimare se alătură curînd stilul fitomorf, în care se lucrează motive ca frunza gorunului, pana bradului, floarea fagului etc. şi stilul zoomorf caracterizat prin diferite reprezentări din lumea animală (coarne de berbec sau de cerb, păsări etc.) Împrejurările în care s-a dezvoltat ornamentica zonală au făcut ca motivele decorative să prezinte un conţinut şi o formă asemănătoare, reflectînd deopotrivă ocupaţiile şi uneltele de lucru ale bihoreanului (pluguţ, furci, greble, potcoave etc.), obiceiurile şi credinţele (trifoi, zmeu, sfeşnic etc.). Sub forma a diferite variante şi combinaţii, vechile motive decorative din portul popular bihorean revin pe piesele confecţionate pînă în zilele noastre.

Ca obiecte etnografice, piesele de port sînt elemente componente ale specificului etnic din zona Bihorului, prin care romînul de aici se deosebeşte atît de ungurul conlocuitor în nord-vestul zonei ori în oraşe, cît şi de romînii din zonele etnografice înconjurătoare.

În cazul întîi, cămaşa „rumînească" are mîneca mai scurtă, pînă la pumn şi mai puţin largă decît la cămaşa purtată de bărbaţii unguri.

Cînd romînul a purtat cămaşa cu pumnarii brodaţi, ungurul fie că a păstrat mîneca foarte largă — ca slovacii sau rutenii — fie că a croit-o cu manşetă, orăşeneşte. Romînii păstrează moda chimirului, iar la ungurii bihoreni nu se mai întîlneşte de la începutul secolului nostru. Iarna romînii îmbracă cioareci, în vreme ce ungurii — pînă la primul război mondial — purtau tot gaci ca şi vara, dar două perechi. De unde şi deosebirea în portul obielelor: cei dintîi le înfăşoară pînă la glezne, iar ceilalţi pînă sus de genunchi. Cojoacele ungurilor sînt aceleaşi pentru toate satele, în vreme ce cojoacele romîneşti diferă de la un grup de sate la altul. La fel şi cu sumanele. Cele romîneşti diferă de la sat la sat, fiind împodobite cu postav de diferite culori şi prin broderii, pe cînd ungurii poartă un singur fel de suman, decorat numai cu postav roşu sau negru. În ce priveşte cămaşa femeiască sînt deosebiri atît în croi, cît şi în decoraţie. Romîncele îşi ornamentează cămaşa prin broderii şi cipcă, iar unguroaicele cu fodre de pînză. Unele poartă poale mai lungi, dar mai puţin largi şi împodobite cu cipcă, broderii sau alesături şi volănaşe, iar altele mai scurte, mai largi şi încreţite la brîu.

Faţă de portul romînilor din zonele înconjurătoare s-au cristalizat de asemenea unele deosebiri. Sumanul bihorean este alb, pe cînd cel din vestul Zărandului este negru. Faţă de Ţopime, sumanul de aici este mai bogat decorat, în deosebi prin cusături, iar faţă de Cîmpia Aradului suprafaţa ocupată de petele de culori este mult mai redusă. Cusătura pe muchia cutelor la cămăşile femeieşti, în Bihor este utilizată numai la pumnari, pe cînd în zona Huedin, Ţopime, estul Zărandului şi sub guler.

În afară de aceste deosebiri, specificul etnic şi artistic al romînilor bihoreni, apreciat de localnici ca frumos, se exprimă prin culorile utilizate, îmbinările de culori specifice locului, terminologia cromatică locală[1], ca şi prin zeci de motive ornamentale — vechi şi noi — întîlnite în ambele subzone. Evoluţia coloritului şi dezvoltarea decoraţiei locale, pe parcursul unei perioade de mai bine de un veac, indică o continuă prelucrare şi înnoire în ornamentică, în funcţie de posibilităţile, gustul, mentalitatea şi aspiraţia spre frumos a acestor locuitori, dovedind că specificul etnic nu este ceva imuabil, ci se modifică pe măsura schimbărilor produse în condiţiile vieţii.

[1] De exemplu: cernit pentru negru, mnieru — albastru negru, năsădit închis — albastru mai puţin închis, năsădit — albastru, năbrăsc — roşu cu negru din fire răsucite, ghires — violet închis, mogoş — roşu închise, etc.

Caracterul istoric al noţiunii de frumos nu-i străin bihoreanului: „vine timpul că ce ţi-a plăcut odată nu mai e socotit frumos, se lasă acea modă, ca şi cîntările vechi", şi tot astfel „frumosul urmează unul după altul în portul nostru". În adevăr, numai într-un singur secol s-au înregistrat patru pînă la şase tipuri de cămăşi femeieşti şi bărbăteşti, de cojoace, de sumane etc. şi pentru fiecare cel puţin tot atîtea variante. Domeniul artistic oferă un cîmp larg de manifestare a schimbărilor în portul bihorean. Dar totodată se relevă păstrarea şi dezvoltarea anumitor elemente care alcătuiesc baza lui ornamentală şi coloristică. Faptul a fost cu putinţă deoarece moştenirea artistică a fost valorificată creator în cusăturile şi alesăturile efectuate de noua generaţie, atît pe piesele lucrate în casă cît şi pe cele confecţionate de meşteri. Această permanentă relaţie dialectică dintre vechi şi nou, asigură şi explică îmbogăţirea continuă a ornamenticei populare bihorene, de la vechiul stil geometric încă puternic reprezentat, la decoraţia florală redată în aceeaşi tehnică, pînă la stilul fitomorf şi zoomorf.

În ultimul deceniu în Bihor s-au creat condiţii materiale cu totul noi, în urma avîntului luat aici de sectorul de producţie minier-industrial. Un număr însemnat de locuitori din ambele raioane, printre care şi femei, s-au angajat ca muncitori la marile lucrări din raionul Lunca Vaşcăului. Specificul muncii, noile resurse materiale, precum şi contactul pe şantiere cu muncitori industriali din diferite ţinuturi, fac ca bihorenii să poarte în zilele de lucru tot mai mult piese lucrate din materiale de fabrică ori cumpărate gata la magazinele de confecţii.

În zilele de sărbătoare continuă să fie înfloritor portul specific celor două subzone bihorene — Vaşcău-Tărcăiţa şi Pietroasa-Roşia — în care se reflectă cu aceeaşi măiestrie talentul artistic al vestitelor alesătoare şi cusătoare din valea superioară a Crişului Negru.



13. *Tînără nevastă în port de iarnă*



14. ***Port femeiesc cu zadie model nou***



15. Port de chemător la nuntă din Criştior



16. ***Fată mare şi nevastă tînără în port din nord-estul Bihorului***



17. *Acelaşi port din spate*



18. *Basma de catifea cu motive florale cusute cu mătase colorată*



19. *Cojoc cohănesc*

20. *Port femeiesc de iarnă*





21. *Vechiul tip de port femeiesc de vară*



22. *Port bărbătesc de vară*

23. *Port actual de vară*





24. *Port tineresc actual pentru iarnă*



25. *Acelaşi port, văzut din spate*



26. *Tip de port femeiesc din sud-vestul Bihorului, cu cojoc „cohănesc“*



IV. Suman

27. *Găteala capului la bătrîne*





28. *Port actual de vară*

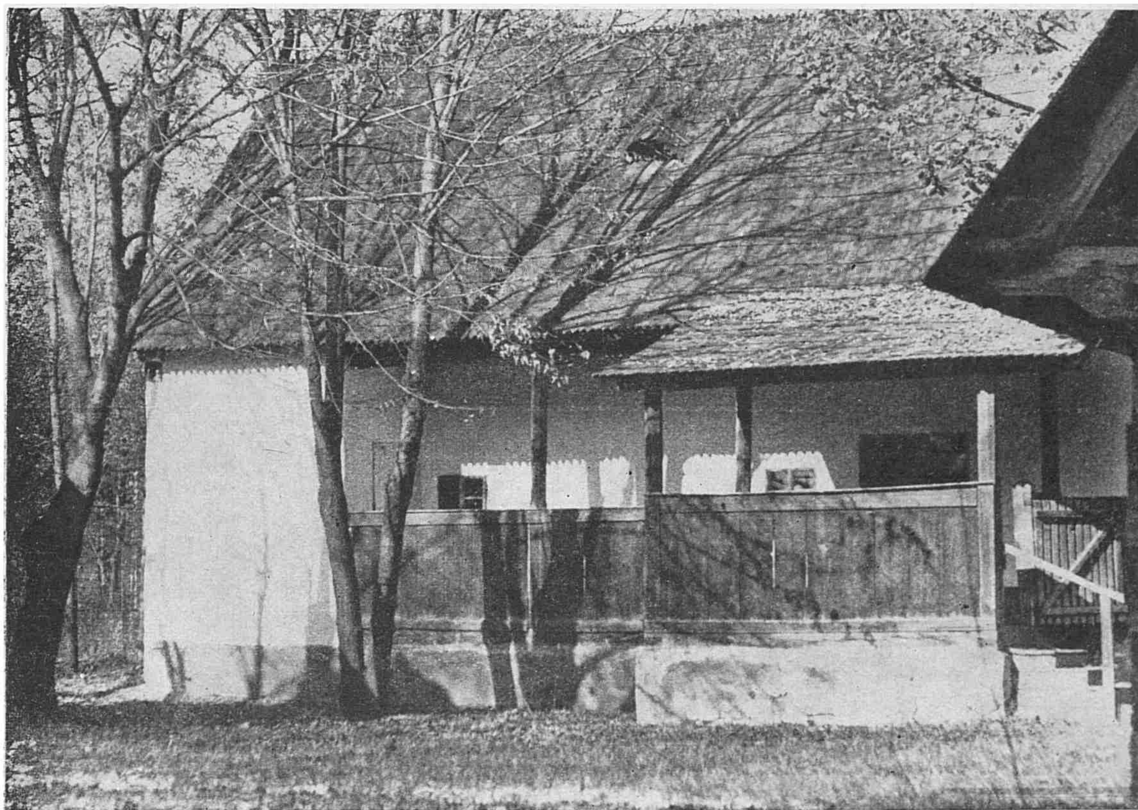
29. *Port vechi bătrînesc de bărbat*





30. *Interior de locuință bihoreană*

31. *Locuință din Bihor*



GLOSAR

Barta: ornament de carton împodobit cu panglică colorată, mărgele şi oglinzi, purtată de mirese.

Bınş, binşănesc: denumiri populare locale pentru oraşul Beiuş şi obiectele lucrate acolo (cojoc „binşănesc").

Bituşe: sarică din piei de oaie, purtată pe timp de ploaie cu blana în exterior.

Braţe: ornamente cusute transversal de-a lungul mînecii: la umăr, peste cot şi jos de cot.

Brîneleşte: cusătură ornamentală executată în puncte cruci-şeşti, în lungime, pe două rînduri paralele, împungînd în urmă şi ieşind înainte. Pe faţă rezultă numai diagonale încrucişate, iar pe dos apar două linii paralele neîntrerupte, una simplă şi alta dublă.

Broderie plină: Vezi fufeşte.

Ceapsă (ung. csepesz): scufiţă peste cormi sau peste conci.

Cernit: negru.

Chinguţă: bentiţă aşezată orizontal la baza gurii cămăşii bărbăteşti.

Cipcă: dantelă.

Ciupag: pieptul cămăşii femeieşti.

Ciupag cusut pe creţuri: pieptul cămăşii femeieşti cusut pe muchia cutelor.

Ciur: o variantă a cusăturii ornamentale în fire trase. Constă în scoaterea şi lăsarea alternativă a cîte trei fire în lung şi trei fire în lat şi în bătucirea grupelor de cîte trei fire nescoase (toledo).

Ciur ţigănesc: dantelă făcută cu acul la gaci şi, mai rar, la mîneci pentru realizarea unei încheieturi ornamentale a laţilor.

Cîrpa: ştergar mare din pînză de casă, decorat cu alesături, pentru acoperămîntul capului.

Cîrpă după cap: şal împletit din lînă, colorat sau nu, de formă triunghiulară obtuză.

Cîrpiturească: tehnică de cusături simplă, corespunzătoare surfilatului, folosită spre a evita deşirarea materialului la capete şi la cîrpit.

Coh, cohănesc: denumiri populare pentru Vaşcău şi obiectele lucrate acolo (cojoc „cohănesc").

Cojoc: denumire dată în Bihor piesei de îmbrăcăminte confecţionată din blană, croită cu despicătura în faţă, indiferent dacă este scurt ori lung, cu mîneci sau fără mîneci. Spre deosebire de pieptar.

Cormi: pieptănătură femeiască în care părul se împleteşte şi se înfăşoară pe două conciuri aşezate în sus de hureci.

Crucişeşte: vezi brîneleşte.

Felega: ştergar din pînză de casă decorat cu alesături.

Fire trase: cusătură ornamentală ajur.

Fodră: volan de pînză ori cipcă folosit la cămăşile femeieşti (mînecă, gît) şi la poale.

Fufeşte: cusătură ornamentală lucrată în lung cu împunsăturile una lîngă alta spre a realiza broderie plină. Se execută fie pe fire numărate, fie „după scris" (desen).

Gaci (ung. gatya): izmene scurte şi largi, din pînză albă ţesută în casă.

Ghires: violet închis.

Lat, laţi: latul pînzei, dimensiune avută în vedere la croitul pieselor de port şi de uz casnic.

Mnieru: albastru închis.

Mogoş: roşu închis.

Năbrăsc: roşu cu negru din fire răsucite.

Năsădit închis: albastru mai închis.

Pene: flori naturale sau artificiale.

Pieptar: cojoc înfundat care acoperă pieptul şi se încheie într-o parte. Spre deosebire de cojoc.

Pînză bună: ţesătură obişnuită cînd se nevedeşte pînzeşte, adică două fire în fiecare dinte al spetei, egală în urzeală şi băteală.

Propoadă: ştergar mare din pînză decorat cu broderii, pentru acoperit capul.

Pui: clin sub braţ la cămăşi.

Pumnar: manşetă brodată sau nu, la cămaşa femeiască şi bărbătească.

Roc: haină scurtă cu croi orăşenesc (germ. Rock).

Scafatura: cusătură ornamentală executată pe muchia cutelor (pe crețuri). Fiecare muchie a cutelor alcătuiește un punct de motiv.

Spăcel, spătoi: cămașe femeiască scurtă, ie.

Spetéle: aplicații deasupra umerilor la cămășile femeiești și bărbătești.

Straiță: traistă din țesătură de lînă sau cînepă, pentru sărbători fiind decorată cu dungi sau alesături colorate, purtată de femei și bărbați „în mînă" sau „la umăr".

Suman: haină lungă din pănură albă, decorată cu postav colorat și cusături (bulg. sukmanu, sîrb. sukman). Vezi țundră.

Șire: rînduri de broderii în lungul mînecii.

Tăuți: slovaci.

Trăsurește: cusătură ornamentală pe fire numărate, pe toată lungimea sau lățimea modelului, executată înaintea acului.

Țundră (ung. condra): denumire sinonimă cu sumanul.

Zadie: șorț decorat cu alesături ori cusături, purtat de femei peste poale, iar la bărbați peste gaci.

Zădieste: nevedtură un fir în fiecare dinte al spetei, obținînduse pînză zădiește pentru alesături.

Zgardă: lătițar din mărgele mici colorate, purtate de femei în jurul gîtului.

BIBLIOGRAFIE

Apolzan L. — *Portul şi industria casnică textilă în Munţii Apuseni.* Bucureşti, 1944.

Bănăţeanu T. — *Arta populară în satele specializate din sudul raionului Beiuş, regiunea Oradea.* În „Studii şi cercetări de istoria artei". Bucureşti, 1954, an. I. Nr. 1—2.

Bariţ G. *Porturile romîneşti.* Calendarul, Braşov, 1860.

Bunyitay V. — *A váradi püspökség egyházai a püspokség alapitásától 1566 évig.* (Parohiile episcopatului de Oradea de la întemeierea acestuia pînă în anul 1566). Nagyvárad, 1884.

Bunyitay V. — *Biharvármegye oláhai s a vallás-unió.* (Romînii din judeţul Bihor şi unirea religioasă). În „Értekezések a történeti tudományok koréből, Budapest, 1892, vol. XV, nr. 6.

Comşa D. — *Album artistic.* Sibiu, 1904.

Dunăre N. — *Textilele în zona Munţilor Bihorului.* În „Studii şi cercetări de istoria artei", Bucureşti, 1954, an. I. Nr. 1—2.

Dunăre N. — *Aspecte ale artei populare în raionul Beiuş, regiunea Oradea.* Ibidem, an. I. Nr. 3—4.

Frîncu T. şi G. Candrea—*Romînii din Munţii Apuseni (Moţii).* Bucureşti, 1888.

Gunda B. — *Magyar hatás az erdélyi román népi müveltségre.* (Influenţe maghiare asupra culturii populare romîneşti din Ardeal). În vol. „Magyarok és románok", Budapest, 1944 vol. II.

Györffy I. — *A feketekörösvölgyi magyarság viselete.* (Portul maghiar din valea Crişului Negru). În „Magyar nemzeti muzeum néprajzi osztályának értesitöje", Budapest, 1912, an. XIII (VIII) Nr. 1.

Ja Kó Zs. — *Bihar megye a török pusztitás elott.* (Judeţul Bihor înaintea pustiirii turceşti). Budapest, 1940.

Lenin I. V. — *Opere.* vol. III (Dezvoltarea capitalismului în Rusia). Bucureşti, 1951.

Lenin I. V. — *Opere,* vol. XX (*Cap. Note critice în problema naţională*). Bucureşti, 1951.

Lenin I. V. — *La ce moştenire renunţăm?* Bucureşti, 1953.

****Magyarság Neprajea.* Budapest, 1937, ed. I; 1941, ed. II.

Marx şi Engels — *Despre artă şi literatură.* Bucureşti, 1953.

Moldovan S. — *Zărandul şi Munţii Apuseni ai Transilvaniei.* Sibiu, 1898.

Opiescu Gh. — *Problemele romîneşti de artă ţărănească.* Bucureşti. 1940.

Patachi L. — *Romînii în răscoala lui Petru Seghedinaţ — 1735.* Bucureşti. 1947.

Pavel C. — *Locuri şi oameni din Munţii Bihării. Contribuţiuni la etnografia Bihorului.* Beiuş, 1926.

Pavelescu Gh. — *Cercetări folclorice în sudul jud. Bihor.* Sibiu, 1945.

Popovici M. — *Monografia comunei Seghişte.* În „Transilvania", Cluj, 1911, an. 42. Nr. 3.

Popovici M. — *Contribuţiuni la monografia comunei Leheoeni.* În „Transilvania", Cluj, 1912, an. 43. Nr. 6.

Popovici M. — *Meseriaşi şi negustori romîni în cercul Vaşcăului.* În „Transilvania", Cluj, 1914, an. 45.

Schmidl A. — *Das Bihar-Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen.* Ţinutul Bihorului la graniţa dintre Ungaria şi Transilvania). Wien, 1863.

Selagian — Bulean A. — *Portul şi industria casnică din plăşile Beiuş şi Vaşcău* (*jud. Bihor*). În „Transilvania", Sibiu, 1942, an. 73, Nr. 7—8.

Stalin V. I. — *Marxismul şi problema naţional-colonială.* Bucureşti, 1949.

Székily G. — *Az erdélyi románok feudálizálódása.* (Feudalizarea romînilor din Ardeal). În vol. „Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14 században", Budapest, 1953.

****Trachten Cobinet von Siebenbürgen,* 1729, Album manuscris, Secţia Stampe, Biblioteca Academiei R.P.R.

LISTA REPRODUCERILOR

În text

12. Cojoc binşănesc; împodobit prin cusături de lînică în formă de ciupi. Tip creat de cojocarii din Beiuş, pentru nord-estul Bihorului.

În afara textului

13. Tînără nevastă în port de iarnă specific pentru nord-estul Bihorului (subzona Pietroasa-Roşia), împodobită cu „zgardă" şi mărgele.

14. Port femeiesc cu zadie model nou decorată cu motive zoomorfe (subzona Vaşcău-Tărcăiţa).

15. Port de chemător la nuntă din Criştior (subzona Vaşcău-Tărcăiţa).

16. Fată mare şi nevastă tînără în port din nord-estul Bihorului. Prima cu „zadie de Banat", a doua cu „zadie neagră din lînă" cu cusături.

17. Acelaşi port din spate.

18. Basma de catifea cu motive florale cusute cu mătase colorată. Modă dezvoltată aici sub influenţa maghiarelor din Tărcaia (din vecinătatea Beiuşului).

19. Cojoc cohănesc: scurt, fără mîneci, împodobit prin aplicaţii de piele şi cusături din lînică colorată. Tip creat de cojocarii din Vaşcău, pentru sud-vestul Bihorului.

20. Port femeiesc de iarnă, specific pentru sud-vestul Bihorului.

21. Vechiul tip de port femeiesc de vară din Bihor (Pietroasa).

22. Port bărbătesc de vară din subzona Pietroasa-Roşia.

23. Port actual de vară din nord-estul Bihorului.

24. Port tineresc actual pentru iarnă (subzona Vaşcău-Tărcăiţa).

25. Acelaşi port, văzut din spate.

26. Tip de port femeiesc din sud-vestul Bihorului, cu cojoc „cohănesc".

27. Găteala capului la bătrîne, cu „felegă" pe cap, basma şi părul făcut „cormi" (nord-estul Bihorului).

28. Port actual de vară din sud-vestul Bihorului (subzona Vaşcău-Tărcăiţa).

29. Port vechi bătrînesc de bărbat, pentru iarnă (sud-vestul Bihorului).

30. Interior de locuinţă bihoreană (Pietroasa).

31. Locuinţă din Bihor (Cîmpanii de Sus, subzona Vaşcău-Tărcăiţa). Col. Muzeul Satului Bucureşti.

Planşe în culori

I. Zadie bătrînească („zapreg") cu cusături colorate (subzona Pietroasa-Roşia). Colecţia Muzeului de Artă Populară al R.P.R. Bucureşti.

II. Cojoc „binşănesc" (subzona Pietroasa-Roşia).

III. Cojoc „cohănesc" (subzona Vaşcău-Tărcăiţa). Colecţia Muzeului de Artă Populară al R.P.R.

IV. Suman tineresc din satul de sumănari Sîrbeşti.

Responsabil de carte: Raul Sorban
Tehnoredactor: Sanda Negru
Corector: Elisabeta Renyi

Dat la cules 06.02.57. Bun de tipar 03.06.57. Tiraj 5110 ex. Hîrtie Rotoheliogravură de 120 gr. m.p. Ft. 700×1000/16. Coli ed. 3,84. Coli de tipar 4. Ediția I. Comanda 2908. Planșe tipo 4 A. nr. 5630. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 74/76

Tiparul executat sub com. nr. 226 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. STALIN", București — R.P.R.



LEI 10